

LITERATUUR LOONT, ook al in de onderbouw

Literatuur lezen met leerlingen in de onderbouw loont. Dat is de uitkomst van het onderzoek voor het vak Duits waarop Elisabeth Lehrner-te Lindert eind oktober promoveerde.

ELISABETH LEHRNER-TE LINDERT

Literaire teksten hebben bij de vreemde talen in de onderbouw een marginale positie. Uit een enquête (Lehrner-te Lindert et al., 2018) onder leraren Duits blijkt dat er weinig literatuur in de lessen in de onderbouw havo/vwo wordt gebruikt en dat de inzet ervan docentafhankelijk is. Kortom, weinig leerlingen lezen in de onderbouw een Duitstalig (jeugd)boek. Docenten geven aan dat ze te weinig tijd hebben om eigen lesmateriaal voor te bereiden en missen geschikte teksten in de leergangen Duits. Ze zouden wel graag meer uitgewerkt lesmateriaal willen zien en ook meer tijd hebben voor literatuurlessen.

Tegelijkertijd is de ontwikkeling van leesvaardigheid een belangrijk onderdeel van het leren van een vreemde taal. Door het lezen van een literaire tekst die aansluit bij de leefwereld van leerlingen, hun leesniveau en interesses nemen de taalvaardigheid en de literaire competentie toe (zie bijvoorbeeld Van der Knaap, 2019). Maar hoe kun je de leesvaardigheid van leerlingen met literatuur

versterken? En kun je in het vreemdetalenonderwijs al in de onderbouw literatuur inzetten?

Een impuls voor de lespraktijk

Voor mijn promotieonderzoek heb ik in twee cohorten met in totaal twaalf havo 3- en vwo 3-klassen onderzocht of het leesvaardigheidsonderwijs in de onderbouw baat heeft bij meer aandacht voor literatuur. Het intensieve literatuurprogramma verving ongeveer een derde van de reguliere lestijd en omvatte dertig lessen. Het materiaal was zo opgebouwd dat leerlingen gemiddeld één lesuur per week gedurende het hele schooljaar met literaire teksten bezig waren. Speerpunten waren de ontwikkeling van de taalvaardigheid, persoonlijke beleving, het bevorderen van het leesplezier en de ontwikkeling van de interculturele competentie.

Het literatuurproject leverde mooie resultaten en eindproducten op. De deelnemende klassen maakten aan het begin en aan het einde een leesvaardigheidstoets (Goethe B1). In beide jaren gingen de klassen met de literaire leeslessen (experimentele groep) meer vooruit

Foto: Tom van Limpt

COMMUNICATIEVE COMPETENTIE

Je kunt onbekende woorden begrijpen door de rest van het verhaal te lezen.

Je kunt inschatten in hoeverre een onbekend woord voor het tekstbegrip belangrijk is.

Je kunt de belangrijkste feiten van een verhaal begrijpen.

Je kunt met klasgenoten over je leeservaringen spreken.

Je kunt een presentatie over het gelezen verhaal houden.

Je kunt een schrijfpdracht over een verhaal uitwerken.

Je kunt verwoorden welke verhalen je wel/niet leuk vindt.

PSYCHOSOCIALE COMPETENTIE

Je kunt je inleven in de gebeurtenissen en hoofdpersonen van een verhaal.

Je begrijpt de handelingen en de gevoelens van de hoofdpersonen en kunt die uitleggen.

Je kunt een verhaal beter begrijpen als het je gevoelens raakt.

Je kunt 'open plekken' in een verhaal invullen door de rest van het verhaal erbij te gebruiken.

Je kunt de afloop van een verhaal zelf bedenken.

REFLECTIEVE COMPETENTIE

Je kunt door het lezen van een verhaal mensen en gebeurtenissen om je heen beter begrijpen.

Je kunt de handelingen en de gevoelens van de hoofdpersonen begrijpen en uitleggen.

Je kunt onderscheiden wat in een verhaal letterlijk bedoeld is en wat niet.

Je kunt aangeven om welke tekstsoort het gaat en kenmerken benoemen.

Je kunt de verhaallijn, de plaats en de tijd beschrijven.

Je kunt benoemen in welke relatie de personen tot elkaar staan.

Je kunt aangeven door wie het verhaal verteld wordt.

Je kunt de sfeer van een verhaal gebruiken om de inhoud te begrijpen.

INTERCULTURELE COMPETENTIE

Je kunt de verschillen tussen je eigen cultuur en de andere cultuur benoemen.

Je kunt normen en waarden benoemen die typisch Duits zijn.

Je kunt overeenkomsten en verschillen tussen de vreemde normen en waarden en die van jezelf herkennen.

METHODISCHE COMPETENTIE

Je kunt voorspellingen doen over het verdere verloop van het verhaal.

Je kunt beoordelen of je voorspellingen met de werkelijke inhoud van het verhaal overeenkomen.

Je kunt informatie verzamelen over de thema's van een verhaal.

Je kunt informatie verzamelen over de auteur van een verhaal.

Je kunt informatie verzamelen over de tijd waarin een verhaal zich afspeelt.

Je kunt op basis van een verhaal een eigen verhaal schrijven.

Je kunt het verhaal uitbeelden.

Kader 1. Literair competentiemodel van Steininger (2014)

De leerlingen vonden de lessen creatiever, gevarieerder, interessanter en leerzamer

dan leerlingen in de klassen die het gebruikelijke lesprogramma volgden. Bovendien bleken zowel leerlingen die minder goed presteren bij leesvaardigheidstoetsen als leerlingen die beter presteren, baat te hebben bij een intensieve inzet van literaire teksten. De leerlingen merkten de vooruitgang ook zelf en ze vonden het werken met literaire teksten motiverend. Ze vonden de lessen creatiever, gevarieerder, interessanter en leerzamer. En ze waardeerden dat ze meer Duitstalige cultuur en een verscheidenheid aan literaire teksten hadden leren kennen (Lehrner-te Lindert, 2020; Lehrner-te Lindert et al., 2020).

Lessenreeks

Het lesmateriaal ontwikkelde ik in samenwerking met enkele docenten. In de opdrachten kwamen lezen, luisteren/kijken, spreken, schrijven en woordenschat aan bod. De uitvoerende docenten kregen voorafgeen extra voorbereidende training en bepaalden naar eigen inzicht welke onderdelen van het reguliere curriculum ze vervingen door het projectmateriaal. Leerlingen werden gestimuleerd om de verworven woordenschat uit de leesteksten bij verschillende opdrachten toe te passen. Expliciete grammatica werd overgelaten aan de reguliere lessen, zodat het project zich kon richten op de teksten en opdrachten.

De docenten kozen in de uitvoering hun eigen aanpak om optimaal op de behoeften van hun leerlingen in te kunnen spelen. De opdrachten waren voornamelijk in het Duits gesteld en moesten ook in het Duits uitgewerkt worden. Omdat hun productief taalniveau soms nog niet voldoende was om hun mening in het Duits te geven, mochten de leerlingen sommige opdrachten ook in het Nederlands verwerken.

Voor de leerdoelen per tekst is een literair competentiemodel als basis gebruikt. Steininger (2014) splitst de literaire competentie in communicatieve, psychosociale, reflectieve, interculturele en methodische competenties op. Deze deelcompetenties zijn in descriptoren nader uitgewerkt (zie kader 1). In het lesmateriaal werden per literaire tekst verschillende descriptoren in leerlingentaal verwoord en door middel van opdrachten door de leerlingen verwerkt. Bijvoorbeeld bij de song 'Weil ich wieder zu Hause bin' van Alexander Knappe gingen de leerlingen via een opdracht aan de slag met de descriptor 'Je kunt een schrijfpdracht over een song uitwerken': de leerlingen schreven een mail aan de zanger.

Tekstselectie

De lessenreeks bevatte liedjes, gedichten, een sprookje, korte verhalen, leesboekjes voor taalleerders, een film en een echt jeugdboek; de teksten varieerden dus van speciaal voor de doelgroep geschreven materiaal tot authentieke teksten. Havo en vwo kregen deels andere teksten en opdrachten (zie kader 2 tot en met 5 voor de opbouw van de didactisering en voorbeeldopdrachten). Ter afsluiting van het project lazen de havo 3-leerlingen het jeugdboek *Geil, das peinliche Foto stellen wir online!* De vwo 3-leerlingen mochten een boek kiezen uit de Bücherkoffer* van het Goethe-Institut.

Aantrekkelijke teksten zijn van groot belang voor de leesmotivatie van de leerlingen. Teksten die voor leerlingen interessant zijn, zijn talig vaak nog te moeilijk;

Voor het lezen

Ter voorbereiding op de literaire tekst activeren leerlingen hun voorkennis en doen voorspellingen met betrekking tot het onderwerp of het tekstgenre: bijvoorbeeld bij het sprookje 'Die Bremer Stadtmusikanten' bespreken leerlingen eerst de kenmerken van de tekstsoort *sprookje* voordat ze met het verhaal verdergaan (zie kader 3).

Tijdens het lezen

In deze fase zijn het tekstbegrip en het bevorderen van de leesvaardigheid een belangrijk leerdoel. Bij het sprookje 'Die Bremer Stadtmusikanten' zetten leerlingen uitspraken over de inhoud in de juiste volgorde en schrijven ze een korte samenvatting van het verhaal doordat ze ontbrekende woorden invullen (zie kader 4).

Na het lezen

In deze fase is het verwoorden van de eigen mening van belang en wordt de verkregen kennis verbreed en verwerkt. Ten slotte maken leerlingen een creatieve opdracht naar keuze. Bij 'Die Bremer Stadtmusikanten' kunnen leerlingen bijvoorbeeld kiezen uit een aantal schrijf- en spreekopdrachten (zie kader 5).

Kader 2. De didactisering per literaire tekst omvat drie verschillende fases: voor, tijdens en na het lezen

teksten die qua taalvaardigheid geschikt zijn, kunnen weer te kinderachtig zijn. Het streven is om ervoor te zorgen dat de onderwerpen en de inhoud voldoende aansluiten bij de belevingswereld van de pubers, om zo de betrokkenheid en motivatie te vergroten. De selectie van de jeugdboeken past vooral bij het literaire-competentieniveau 1 van Witte (2008): het gaat om eenvoudige, alledaagse taal met eenvoudige zinsconstructies en veel dialogen, aansluitend bij de belevingswereld van de leerlingen. De structuur van de tekst is duidelijk, lange beschrijvingen komen nauwelijks voor, er is meestal maar één hoofdpersonage en er is een gesloten einde.

In het project werden veel teksten in de klas gezamenlijk besproken en de opdrachten vaak in groepjes uitgewerkt. Zo kozen de docenten bij de eerste leesboekjes voor het gezamenlijk lezen in de klas, waarbij

de gemeenschappelijke leeservaring op de voorgrond stond. Het laatste boek dat de leerlingen lezen, was een echt Duits jeugdboek: op deze manier kregen ze de succesbeleving dat ze al in het tweede leerjaar Duits een authentiek boek konden lezen.

Inzichten

Literaire teksten kunnen in de onderbouw Duits het reguliere lesprogramma aanvullen of deels vervangen. Het lezen van literatuur vraagt meer voorbereidingstijd voor docenten, maar levert de leerlingen culturele en literaire kennis en vooruitgang in zowel receptieve als productieve vaardigheden op. Daarnaast gaat het ook om persoonlijke aspecten: teksten roepen associaties, beelden en emoties op, wat het inlevingsvermogen versterkt.

Enkele docenten gaven in de evaluaties aan dat ze

'Die Bremer Stadtmusikanten' ist ein Märchen. Wie heißt das niederländische Wort für Märchen?

Ein Märchen ist een ...

Was ist typisch für ein Märchen? Kreuze die Merkmale (kenmerken) an, die zu der Textsorte Märchen passen. Vier Aussagen stimmen nicht. Warum nicht?

- Märchen beginnen oft mit *Es war einmal...*
  - Im Märchen ist nichts real, es spielt in einer Fantasiewelt.
  - Genauer Ort (plaats) und Zeit werden immer angegeben.
  - Tiere, Pflanzen oder Dinge können sprechen.
  - Sprüche und Verse spielen eine wichtige Rolle.
  - Es gibt nie ein glückliches, gutes Ende.
  - Bestimmte Zahlen spielen eine Rolle (z. B. 3, 7).
  - Die Hauptperson ist der Held des Märchens.
  - Der Held muss eine Aufgabe oder ein Problem lösen.
  - Oft spielen ein König oder eine Königin etc. eine wichtige Rolle.
  - Die Personen im Märchen werden für falsches Handeln gelobt und gefeiert.
  - Die Charaktereigenschaften der Personen sind gut-böse, arm-reich, schön-hässlich.
  - Der Autor des Märchens ist immer bekannt.
- Leg in het Nederlands of in het Duits uit welke antwoorden niet juist zijn en waarom.

Kader 3. 'Die Bremer Stadtmusikanten': voor het lezen

Lies die Aussagen a bis g. Trage die Buchstaben der Aussagen in der richtigen Reihenfolge ein.

- a De kat en de hond waren volgens de ezel muzikaal.
  - b Een rover werd door de vier dieren belaagd.
  - c De haan was net als de andere dieren door zijn eigenaar afgedankt.
  - d De dieren besloten in het huis te blijven.
  - e Een ezel wilde graag muzikant worden.
  - f De rovers ontvluchtten geschrokken het huis.
  - g Die vier dieren gingen gezamenlijk op weg om muziek te maken in Bremen.
- 1 e, 2..., 3..., 4..., 5..., 6..., 7...

Welche Aussage gehört zu welchem Tier? Notiere das richtige Tier.

- a Zou worden doodgeslagen. Esel
- b Wordt de zanger.
- c Zou de pan in gaan.
- d Weet alles van muziek.
- e Zou verhongeren.
- f Wordt de drummer.
- g Zou worden verdrinken.
- h Is de luitspeler.

Lies Absatz 2 (alineä) noch einmal. Ergänze dann die fehlenden Wörter auf Niederländisch.

De dieren wilden ... laten schrikken en uit het huis ....
De hond ging op de ... staan, de kat op de ... en de haan vloog op de rug van de .... Vervolgens begonnen ze ... waarna de rovers van schrik het huis uit renden.

Kader 4. 'Die Bremer Stadtmusikanten': tijdens het lezen

Lest die Aufgaben und wählt eine Aufgabe (1 bis 7) aus.

A SCHREIBEN

- 1 Kies een sprookje dat jullie allebei kennen. Zoek de Duitse tekst van het sprookje op internet op en print die eventueel uit. Schrijf samen een moderne versie van dit sprookje (200 woorden).
- 2 Schrijf een sprookje dat jullie zelf bedenken. Maak samen eerst een draaiboek:
Stappenplan
Begin: Kies een titel. Beschrijf de tijd, de plaats en de hoofdpersonen.
Verhaal: Wat gebeurt er in het verhaal? Wat is het probleem? Wat is het kwade, wat het goede? Bedenk het verhaal. Schrijf steekwoorden in het Duits op.
Einde: Hoe lossen de hoofdpersonen het probleem op? Wie helpt hen? Overwint het goede of het kwade? Schrijf steekwoorden in het Duits op.
Schrijf samen het sprookje. Gebruik minimaal 200 woorden. Gebruik de volgende uitdrukkingen. Zo begint jullie sprookje: *Es war einmal...* Zo eindigt het: *Und wenn sie nicht gestorben sind, dann leben sie noch heute...*
Gebruik een woordenboek. Zoek leuke plaatjes erbij.
- 3 Teken een stripverhaal of maak een collage met spreekballonnen van 'Die Bremer Stadtmusikanten'. Je kunt ook een ander sprookje kiezen. Schrijf onder elke afbeelding of in de spreekballonnen een korte tekst. Maak minstens tien verschillende afbeeldingen. Schrijf minstens 15 zinnen.
- 4 Kies een sprookje. Zoek de Duitse tekst op internet op. Maak dan een kort stripverhaal over dit sprookje. Schrijf de dialogen. Gebruik bijvoorbeeld <mm.dfilm.com> of een andere site.
- 5 Verzin een eigen sprookje. Maak dan een kort stripverhaal over dit sprookje. Schrijf de dialogen. Gebruik bijvoorbeeld <mm.dfilm.com>, <bitstrips.com> of een andere site.

B SPRECHEN

- 6 Maak een korte film over een zelfgekozen sprookje. Zoek de Duitse tekst op internet op. Kies eventueel een scène uit. Schrijf eerst samen het draaiboek. De film duurt ongeveer vier minuten. In jullie film moet een gesprek van minstens twee minuten zitten.
- 7 Verzin een sprookje en speel dan het sprookje. Kies eventueel een scène uit. Schrijf eerst samen het draaiboek. De film duurt ongeveer vier minuten. In jullie film moet een gesprek van minstens twee minuten zitten.

Kader 5. 'Die Bremer Stadtmusikanten': na het lezen

Teksten die voor leerlingen interessant zijn, zijn talig vaak nog te moeilijk; teksten die qua taalvaardigheid geschikt zijn, kunnen weer te kinderachtig zijn

hun 'gereedskapskist' qua werkvormen hebben uitgebreid en de meerwaarde van literaire teksten in de lessen hebben ervaren. Leerlingen merkten op dat ze vooral hun taalvaardigheid en hun woordenschat verder hebben ontwikkeld, meer keuze en daardoor meer vrijheid in de lessen hebben ervaren. Doordat ze zelf teksten moesten schrijven en daardoor hun fantasie en creativiteit meer moesten inzetten, werden de lessen 'leuk en afwisselender dan de gewone lessen'. Enkele leerlingen benadrukten dat ze meer over de Duitse cultuur en geschiedenis hebben geleerd. Het lezen van literatuur loont dus – ook in de onderbouw.

De volledige lessenserie is gratis bij Malmberg te bestellen. Neem hiervoor contact op met <secretariaat.vo@malmberg.nl> of kijk op <bit.ly/lm-literarischen>.

De volgende docenten Duits hebben aan het project met een havo 3- of vwo 3-klas deelgenomen: Angela Haerkens, Claudia Bastings, Claudia Pfaff, Ella Schulte, Gerie Koning, Henk Zaadnoordijk, Margret de Groot, Marion van der Kruissen, Niels Müller, Paul van Gessel, Petra Berger, Tina Vercouteren.

NOOT

* De *Bücherkoffer* omvat dertig verschillende boeken op één niveau. Docenten mogen boekenkoffers drie of vier maanden gratis bij het Goethe-Institut lenen (zie <bit.ly/lm-buecherkoffer>)

LITERATUUR

- Knaap, E. van der. (2019). *Literatuur en film in het vreemdetalenonderwijs*. Coutinho.
- Lehrner-te Lindert, E. (2020). *Fremdsprachliches Lesen mit literarischen Texten: Zur Entwicklung von Leseverstehen und literarischer Kompetenz im DaF-Unterricht der niederländischen Sekundarstufe I*. Erich Schmidt Verlag.
- Lehrner-te Lindert, E., Knaap, E. van der, & Graaff, R. de. (2018). Wat willen docenten Duits met literatuur in de onderbouw? Een inventarisatie. *Levende Talen Tijdschrift*, 19(4), 38–49.
- Lehrner-te Lindert, E., Knaap, E. van der, Graaff, R. de. (2020). Bevordering van leesvaardigheid in de vreemde taal door inzet van literaire teksten. *Levende Talen Tijdschrift*, 21(3), 13–24.
- Steininger, I. (2014). *Modellierung literarischer Kompetenz: Eine qualitative Studie im Fremdsprachenunterricht der Sekundarstufe I*. Narr Verlag.
- Witte, T. (2008). *Het oog van de meester: Een onderzoek naar de literaire ontwikkeling van havo- en vwo-leerlingen in de tweede fase van het voortgezet onderwijs*. Eburon.